

УДК 7.03:745.51 (477.87)

Микола КОЗУРАК

**ДЕРЕВО, ЯКЕ ЄДНАЄ:
НАРОДНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ
МАЙСТРІВ ХУДОЖНЬОГО ДЕРЕВА
СМТ ВЕЛИКОГО БИЧКОВА
ТА СМТ ВИШКОВА**

Подаються нові дослідницькі матеріали про різьбярів Закарпаття, зібрані в експедиціях 2016—2017 рр., в ході яких були зафіксовані маловідомі, або й зовсім неznані імена народних майстрів. Зокрема, розглянута творчість низки майстрів-різьбярів у Великобичківському та Вишківському художніх осередках, висвітлені самотні характер їхніх робіт і практики сучасного осмислення народних традицій.

Ключові слова: різьбярство, народні традиції, пам'ятки, культурна спадщина.

© М. КОЗУРАК, 2017

Знезапам'ятних часів верхів'я Чорної та Білої Тиси славилися великою кількістю тисового дерева, звідки й пішла назва ріки — Тиса. Відповідно території верхів'я річок до їхнього злиття (лісництва, акваторії, населені пункти), поблизу міста Рахова, стали називати Верхньотисянськими, після злиття, вниз по течії, поблизу кордону з Румунією, до міста Хуста — Середньотисянськими, далі вниз по течії, до населеного пункту Галабор, що на Березівщині, на кордоні з Угорщиною, куди повертає русло Тиси — Нижньотисянськими. Мова піде про осередки художнього дерева Великого Бичкова та Вишкова, які знаходяться на території Середньотисянської долини Закарпаття.

Хоча технологічні й мистецькі традиції обробки деревини в Карпатах сягають доісторичної епохи, найдавніші твори художнього дерева зустрічаються у біблійних сценах ікон XV—XVI ст. [1, с. 710]. Судячи з іконографічних джерел, тодішні масивні меблі (крісла, стільці, ліжка) намагалися збагатити за рахунок різьблення, інкрустації або розпису. На жаль, характер етнічно-генетичної своєрідності предметів побуту є малоз'ясованим через недостатню кількість збережених давніх автентичних творів декоративно-ужиткового мистецтва. Починаючи з XVII ст. на теренах теперішнього Потисся стали поширюватися різьблені хатні, ручні та обрядові хрести, які стали визначним мистецьким явищем, що засвідчує етногенетичну своєрідність цього краю. Багатшою є наукова база в галузі архітектурного оздоблення споруд: фронтонів, карнизів, випустів вінців зрубів, шалювання стін, завершень дахів, обрамлень вікон та одвірків. Такі деталі давнього оздоблення дерев'яних споруд у Карпатах знайдені дослідником Михайлом Рожком при розкопках криниці з фортечного давньоруського комплексу Тустань IX—XIII ст., та в печерній церкві біля села Розгірче [2, с. 46; 3, с. 104]. Окремі частини одвірків з напівкруглими декоративними фасками та профілюванням успішно використовувалися впродовж століть у сакральній архітектурі, зокрема і в дерев'яних храмах Потисся, і збереглися до наших днів. Якщо у Верхньому Потиссі (одвірок дзвіниці Струківської церкви Вознесіння Господнього, поч. XIX ст.), плоске геометричне орнаментальне різьблення з датуванням створене на основі узагальнених солярних знаків, то в оздобленні сакральних і житлових споруд Середнього Потисся, під впливом ренесансу й бароко, в орнаментіці прижилися рослинні мотиви з кривих, напівкруглих і круглих ліній, іноді з поєднанням елементів геометричного орнаменту (обрамлення вхідних дверей церкви

св. Миколая 1470 р. у селі Колодному та церкви св. арх. Михаїла 1666 р. у селі Крайниково). Переважно такі мотиви, в лаконічніше інтерпретованих варіантах, використовують при оздобленні своїх виробів місцеві умільці Середньотисянської долини. Основні осередки різьбярства знаходяться у Великому Бичкові та Вишкові.

Одним з перших великобичківських різьбярів у ХХ ст. був Василь Смердул (1902—1991 рр.). Робота з деревом захопила Василя ще з дитинства, коли самотужки почав вирізьблювати дитячі іграшки та фігурки пташок. Батьки, помітивши потяг хлопчика до різьбярства, віддали його на навчання в Державну різьбярську школу, яка діяла на той час в Ясінях. Після закінчення школи її директор Густав Голешовський дав перспективному випускникові скерування на продовження навчання до моравського міста Новий Русінов (Чехія), де він чотири роки вдосконалював свої знання. У 1937 р. В. Смердул одержав офіційне право виконувати різьбярські роботи. Справжнє визнання майстер отримав після персональної виставки у 1946 році. На виставці експонувались переважно рельєфні тематичні тарелі, прикрашені гуцульським орнаментом, з вкрапленнями місцевих орнаментальних мотивів. Високу оцінку отримала таріль «Лісоруби». У наступні роки майстер захоплюється барельєфами, в яких відображає образи місцевих знаменитостей, зокрема образи народних поетес — Марії Кабальок-Тисянської та Марії Підгірянки. У епічно-декоративних роботах «Вечірня пісня» та «Урожай» відображені побут та місцеві традиції бичківлян. У 1975 р. В. Смердулу присвоєно почесне звання «Заслужений майстер народної творчості України».

Своєрідну «творчу естафету» у В. Смердула перейняв місцевий, не менш обдарований різьбяр-живописець — Микола Корж (1927 р. н.). Спочатку він навчався у місцевій Малобичківській початковій школі (Малий Бичків — південно-західна околиця села Великий Бичків). У десятирічному віці (в 1937 р.) батьки відправили Миколу на навчання у Прагу, в українську гімназію. Після війни він продовжив навчання у Великобичківській горожанській школі, де вчитель Адальберт Бороцький давав йому перші уроки з прикладного мистецтва. З 1948 р. навчається в Ужгородському училищі прикладного мистецтва, де його вчителем і класним керівником був знаменитий художник Закарпаття Йосип Бокшай. Його студентські

Іл. 1. Микола Корж. «Весна». 1987 р. Фото М. Козурака

Іл. 2. Микола Корж. «Баба Яга». 1989 р. Фото М. Козурака

роботи були відзначені такими відомими художниками як Адальберт Ерделі, Іван Коцка і Федір Манайло. Підтримка таких знаних митців надала юнаку наснаги для подальшої творчості. Після закінчення художнього училища він деякий час працював вчителем малювання у Хустському культосвітньому училищі, а потім повернувшись додому, художником лісохімкомбінату, де створив свої перші професійні різьбярські роботи. Після відкриття сувенірного цеху М. Корж зосередився на виготовленні взірців сувенірної продукції. У 1970-х рр. співпрацює з молодим митцем Олексієм Пашею і вони разом започатковують перший на Україні цех коренепластики. На підприємстві у 1982 р.

Іл. 3. Микола Корж. «Старий гуцул». 1992 р. Фото М. Козурака

Іл. 5. Деталь оздоблення житлового будинку в снт Вишково Хустського р-ну Закарпатської обл. Кін. XIX — поч. XX ст. Фото М. Козурака

Іл. 4. Олексій Паша. «Гуцул з гніздом». Кін. 1980-х рр. Фото М. Козурака

Іл. 6. Деталь оздоблення житлового будинку в снт Вишково Хустського р-ну Закарпатської обл. Кін. XIX — поч. XX ст. Фото М. Козурака

М. Коржу присвоїли звання Майстер «Золоті руки», а за свої різьбярські творчі роботи був нагороджений Бронзовою медаллю Всесоюзної виставки досягнень народного господарства. На початку 1990-х років, за часів незалежності, працюючи з коренепластикою, митець виконує розписи місцевих храмів, зокрема Святопокровської церкви у Малому Бичкові та Святовоздвиженської церкви у Великому Бичкові. Найцікавішими серед різьбярських творчих робіт є: «Весна», «Баба Яга», «Старий гуцул» (Іл. 1, 2, 3).

У кожній з різьбярських робіт М. Коржа присутні вишукана пластика, композиція, пропорційність і довершеність форм. Не руйнуючи загальної композиції, майстер делікатно, майже натяком, вводить елементи народної місцевої орнаментики — спарені ромби і перехресні трикутники, лінійно нанесені найтоншим різцем — «фучиком».

Подібної оцінки заслуговують і різьбярські роботи молодшого колеги М. Коржа — Олексія Паші (1952 р. н.), котрий переїхав на Закарпаття з Молдавії на постійне проживання у 1979 р., маючи вже певний різьбярський досвід, який набув, працюючи у сувенірному цеху Бендерської меблевої фабрики та на сувенірному підприємстві м. Тирасполя. Разом з М. Коржем на базі сувенірного цеху Великобичківського лісокомбінату їм вдалося сформувати колектив різьбярів, які стали їхніми послідовниками і висококваліфікованими спеціалістами. Серед них особливо вирізнялися своїм творчим підходом — М. Ворохта, М. Коперльос, Ф. Медвідь, В. Нямецук, І. Павлюк, В. Скрипка, В. Федурця, М. Юрацук, Й. Ягнюк. На початку «закарпатського» періоду творчої діяльності О. Паша у його роботах відчувалося «молдавське» коріння, навіть при виготовленні різьблених обрамлень.

У 1985—1990-х рр. у творчості О. Паші розпочинається новий етап — оздоблення державних та громадських споруд, парків, баз відпочинку. Однією з таких робіт стала кругла стовпова скульптура «Гуцул з гніздом» в одному з живописних куточків північно-східної частини села Кваси (Іл. 4). Хоча в композиційному вирішенні майже п'ятиметрової фігури є характерні для станкових робіт риси деталізації зображення (натуралістично виконані елементи одягу, гніздо) в цілому вона монументальна і пропорційна. На окремі площини одягу молодого гуцула нанесена плоскорізьблена орнаментика, а на зворотному боці є автограф майстра. Дещо менша за розмірами, але не менш

Іл. 7. Іштван Балаж. Різьблений пам'ятний знак на цвинтарі в смт Вишково Хустського р-ну Закарпатської обл. 1995 р. Фото М. Козурака

Іл. 8. Іштван Балаж. Різьблений надмогильний стовп-колона на цвинтарі в смт Вишково Хустського р-ну Закарпатської обл. 1998 р. Фото М. Козурака

монументальною є стовпова дерев'яна скульптура «Три діди» на території пансіонату в Квасах. Це потрійне зображення трьох мудреців, які композиційно об'єднані в одне ціле. Основний пластичний акцент зроблений на верхню частину скульптури, де обличчя відмежовані між собою декоративно різьбленим волоссям та вусями. Скульптура добре вписується в навколишнє середовище і суттєво збагачує зелену зону пансіонату.

Ще одним різьбярським осередком Середньотисянської долини є Вишківський, розміщений у селі Ви-

Іл. 9. Іштван Балаж. Різьблений стовп на подвір'ї загальноосвітньої школи в смт Вишково Хустського р-ну Закарпатської обл. 2000-ні рр. Фото М. Козурака

Іл. 10. Іштван Балаж. Різьблена хвіртка загальноосвітньої школи в смт Вишково Хустського р-ну Закарпатської обл. 2000-ні рр. Фото М. Козурака

Іл. 11. Іштван Балаж. Різьблена хвіртка краєзнавчого музею в смт Вишково Хустського р-ну Закарпатської обл. 2003 р. Фото М. Козурака

Іл. 12. Міклош Штець. «Скрипка грає, серце крає». 2009—2012 рр. Парковий ансамбль пансіонату «Шаян» в смт Вишково Хустського р-ну Закарпатської обл. Фото М. Козурака

шкові, на лівому березі ріки Тиси, між містами Тячів та Хуст. Вишково належить до небагатьох поселень, яке мало статус міста, отримавши його ще наприкінці XV ст. [4, с. 34]. У Вишкові проживає переважно угорське населення, зі своїми мистецькими традиціями та особливостями. Насамперед це відчутно по архітектурних елементах давніх житлових та сакральних споруд XIX—XX ст. — деякі з них дійшли до нашого часу в первісному вигляді (Іл. 5, 6). На місцевому цвинтарі також збереглися дерев'яні різьблені хрести початку XX ст., які є традиційними для цієї місцевості.

Одним з перших почав відроджувати ці традиції місцевий різьбяр Іштван Балаж (1948—2012 рр.). На цвинтарі збереглися його різьблені пам'ятні знаки і надмогильні символічні, декоративно-різьблені стовпи-колони (Іл. 7, 8). Крім рослинної різьбленої орнаментики нижньої та середньої частини, у верхній частині компонувалися написи, родова геральдика та солярні знаки, піктограми і символи. Інколи митець обирав нетрадиційні варіанти композиційного вирішення і робив спарені композиції, які зверху захищалися дашками. Подібні за пропорціями, але інакші в композиційному плані є декоративні різьблені стовпи на території загальноосвітньої школи Вишкова (Іл. 9). У нижній частині модульної (з прямокутників) композиції стовпа-колони розміщене стилізоване рельєфне обличчя чоловіка з підписом «ARPAД».

З використанням місцевої народної рослинної орнаментики вирішено декорувати різьбленням хвіртки місцевої школи та краєзнавчого музею (Іл. 10, 11). Орнаментальні рослинні плоскорельєфні обрамлення тут вдало пов'язані з написами та ажурними прорізами дверей. Продовження місцевих народних традицій знайшло своє відображення й у творчості ще одного вишківського різьбяра — Міклоша Штеця (1953 р. н.). Завдяки наполегливості та плідній багаторічній праці, вивченню різьбярських композиційних та технічних прийомів митець досконало оволодів не тільки плоскорельєфним різьбленням, але досягнув значних успіхів у круглій скульптурі. З 1989 р. М. Штець є членом Спільноти майстрів народної творчості, а з 1990 р. — Національної Спільноти художників України. Набирався досвіду і працював у різних регіонах України, зокрема відродив традиційне декоративно-прикладне мистецтво Придніпров'я в галузі дереворізьблення і скульптури. Брав участь у багатьох художніх виставках в Україні та зарубіжжі. Його твори входять до приват-

Іл. 13. Міклош Штець. «Молода сім'я». Парковий ансамбль пансіонату «Шаян» в смт Вишково Хустського р-ну Закарпатської обл. 2009—2012 рр. Фото М. Козурака

Іл. 14. Міклош Штець. В'їзна брама садиби в смт Вишково Хустського р-ну Закарпатської обл. 2012 р. Фото М. Козурака

них колекцій багатьох країн Європи, Австралії та Америки, а також експонуються в музеях, зокрема в музеї Народної архітектури та побуту України, музеї Народного та декоративно-прикладного мистецтва у м. Києві, Українському архіві-музеї у м. Едмонтон; музеї «Україна» у м. Саскатун (Канада); Українському музеї у м. Сідней (Австралія).

Та за словами М. Штеця, найдорожчі для нього твори зроблені у своєму рідному Вишкові, де відроджуючи народне мистецтво, збагачує його професій-

ним поглядом, створює самобутні твори. Серед круглої дерев'яної скульптури майстра слід виокремити твори на українську тематику, з етнографічними мотивами: «Скрипка грає, серце крає», «Ти признайся мені», «Сопілка», «Дівчина», «Молода сім'я» (Лл. 12, 13). Усі ці монументальні майстерно виконані скульптури входять до паркового ансамблю пансіонату «Шаян». Твори настільки композиційно вишукані й пластично збагачені, що сприймаються однаково цікаво з усіх сторін, а цього в народній круглій скульптурі вдається досягнути тільки справжнім митцям. Дещо узагальненішими й декоративнішими є скульптури на кутах відкритої альтанки цього ж санаторію. Не менш витончено і своєрідно підходить М. Штець до створення плоскорельєфних робіт, як наприклад у невеликому рельєфі «Сіяч». Тут фігура сіяча закомпонована в окремий ажурний простір — прямокутник, обрамлений орнаментальними композиціями, в яких впроваджено елементи угорського орнаменту. Деякі узагальнені мотиви народної орнаментики у поєднанні зі стилізованими солярними знаками використані митцем при оздобленні запроєктованих і реалізованих у матеріалі в'їзних брам у декількох садибах Вишкова (Лл. 14). Окрім багатого рельєфного декору обрамлення, тут бачимо вміле поєднання брами з парканом, у якому використані ажурні, фігурно-прорізані, рапортні композиції з однакових елементів, які об'єднують паркан і браму в одну цілну композицію.

Однодумцем і колегою М. Штеця є Йосип Маркуш, який також народився у Вишкові (1951 р. н.). Він є одним із засновників недавно створеного об'єднання різьбярів, живописців та майстрів народного мистецтва «Арт Вишково». Закінчивши у 1968 р. середню школу, Йосип розпочав свою творчу діяльність із виготовлення та оздоблення ужиткових речей, а пізніше зайнявся коренепластиком. З 1990 р. почав поєднувати коренепластику з іншими матеріалами, зокрема з природним камінням. Поступово, з появою великої кількості різноманітного за формою, кольором і величиною каміння, спробував синтезувати коренепластику з каменепластиком. Так з'явилися невеликі мозаїчні панно з дерев'яним різьбленим обрамленням на різну тематику, а також декоративно-ужиткові речі, які неодноразово експонувалися не тільки на художніх виставках в Ужгороді,

Києві, але й у виставкових залах Угорщини та Норвегії. Разом з М. Штецем, Й. Маркуш ділиться своїм досвідом із початкуючими молодими майстрами художнього різьблення, зокрема і в творчому об'єднанні народного мистецтва «Арт Вишково», щоб підготувати нове покоління закарпатських різьбярів.

1. Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. — Т. II. Етнологія та мистецтвознавство. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2006. — 812 с.
2. Рожко М. Заселеність Українських Карпат у княжий період (IX—XIV ст.) / М. Рожко // Народознавчі зошити. — 1996. — Зош. 1 (7). — С. 46—47.
3. Рожко М. Тустань — давньоруська наскельна фортеця / М. Рожко. — Київ : Наукова думка, 1996. — 240 с.
4. Шандор Ф.. Обличчя Закарпаття / Ф. Шандор, Д. Данилюк, С. Федака та ін. — Ужгород : б. в., 2001. — 75 с.

Mykola Kozurak

THE WOOD THAT UNITES: FOLK MOTIFS IN THE ART OF MASTERS OF ARTISTIC WOOD FROM THE VILLAGES OF VELYKYI BYCHKIV AND VYSHKOVO

The article presents new research materials about carvers of Transcarpathians, collected in the expeditions 2016—2017, during which some little-known or completely unknown names of folk artists were recorded. In particular, the work of a number of master-carvers in Velykyi Bychkiv and Vyshkovo folk art centers is considered, and the original character of their works and practices of contemporary comprehension of folk traditions is highlighted.

Keywords: carving, folk traditions, monuments, cultural heritage.

Микола Козурак

ДЕРЕВО, КОТОРОЕ ОБЪЕДИНЯЕТ: НАРОДНЫЕ МОТИВЫ В ТВОРЧЕСТВЕ МАСТЕРОВ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДЕРЕВА С. БОЛЬШОГО БЫЧКОВА И С. ВЫШКОВА

В статье представлены новые исследовательские материалы о резчиках Закарпатья, собранные в экспедициях 2016—2017 гг., в ходе которых было зафиксировано малоизвестные или вовсе неизвестные имена народных мастеров. В частности, рассмотрено творчество ряда мастеров-резчиков в Великобычковском и Вышковском художественных центрах, освещены самобытный характер их работ и практики современного осмысления народных традиций.

Ключевые слова: резьба, народные традиции, памятники, культурное наследие.